

og data-bærere. En flytning af tilgængelighedsgrænserne, således at disse bliver meget korte, vil yderligere accentuere dette forhold.

Alt i alt må det nok siges, at det er vanskeligt at bevæge sig fra de specielle sager, der synes at være Claus Brylds oprindelige udgangspunkt, til en mere generel teoretiseren omkring et ellers interessant emne. Bryld skyder i sine angreb meget over målet, ligesom udgangspunktet er for snævert til at bogen vil kunne skabe den debat, som han efterlyser.

EMBEDSMANDSÅND OG HISTORIEFORSKNING GÅR DÅRLIGT I SPAND

AF

CLAUS BRYLD

1848 er det store vendepunkt i Danmarks nyere historie. Indførelsen af den fri forfatning og kampen om hertugdømmerne satte alle folkelige og nationale stemninger i bevægelse. Mere og mere blev der plads for erkendelsen af, at enevældens hemmeligholdelse af det arkivalske materiale til fædrelandets historie havde voldt ubodelig skade og virket med til, at den danske historieskrivning – i modsætning til Tysklands – ikke var bleven den kilde til national genfødsel, som den kunne og burde have været. Gentagne gange blev arkivernes forhold og hele stilling taget op til drøftelse. Karakteristisk nok var det aldrig arkivernes mænd, som var de førende. Altid kom initiativet udefra, i reglen fra de politiske ministre.

Axel Linvald, 1933.

Mit hovedanliggende med bogen *Historie og offentlighed* var for det første at analysere adgangen til nyere historiske arkivalier i Danmark og for det andet på grundlag af denne analyse at foreslå en modernisering eller – om man vil – en demokratisering af forholdet mellem stat og arkivvæsen, de politisk-administrative interesser på den ene side og de forskningsmæssige på den anden. Hertil opstillede jeg på basis af Jürgen Habermas' offentlighedsteori et begrebsapparat, som skulle kunne begribe kategorien »historie«s stilling mellem staten og samfundet eller, som jeg kalder det i bogen, staten og folket. Problemkomplekset var relationen *Stat – Forskning/Formidling – Folk*, som jeg ville søge at udrede dels ved en konkret historiografisk undersøgelse af historieskrivningen om besættel-

sestiden, dels ved en dokumentation af den herskende praksis vedr. arkivadgangen.

I bogen behandler jeg først og fremmest statens legitimeringsinteresse i forbindelse med – ikke faget historie, men den »folkelige«, den samfundsmæssige historiebevidsthed. Kombinationen af den nedarvede historiebevidsthed og den bevidste historieformidling af statslig, kommerciel eller anden art kalder jeg historisk offentlighed. Men jeg behandler kun grundigt en lille del af forholdet mellem staten og den historiske offentlighed, nemlig den forskningsbaserede fremstilling af dansk samtidshistorie. Her har det både gennem historieskrivningen og gennem tilgængelighedspraksis vist sig, at besættelsestiden 1940-45 er det afgørende »problem«, og en nærmere undersøgelse af kampen om tolkningsretten til og formidlingsmulighederne for denne periode byder en enestående chance for at belyse statens interesse i denne del af historieformidlingen. At det i hvert fald delvis er lykkedes indrømmes da også af H. C. Bjerg, jvf. passus'en: »Det andet afsnit i bogen er absolut det mest interessante og kunne videreudbygget have båret en selvstændig fremstilling«.

Bortset fra denne bemærkning har Bjerg dog kun ris til mig i sin debat-anmeldelse. Jeg har misforstået de grundlæggende begreber i forbindelse med arkivadgang og aktindsigt, jeg anvender primitiv marxistisk terminologi, jeg »har ikke meget tilovers for den stribe af doktordisputater, der blev en følge af DNHs virke« o.s.v., o.s.v. Det er tydeligvis en teknik, der skal stille bogen og dens forfatter i et dårligt lys hos dem, der ikke har læst den, for de andre kan hurtigt se, at der her nærmest er tale om en karikatur.

Da jeg af redaktionen kun har fået stillet fem maskinskrevne sider til rådighed, har jeg ikke plads til at påpege alle Bjergs Montanus-agtige urigtigheder, hans skævt sammenstillede citater m.v., hvis jeg da samtidig skal opfylde redaktionens andet ønske, nemlig at opsummere debatten om min bog og om tilgængelighedspraksis i det hele taget. Jeg vælger det sidste, da jeg finder det mest konstruktivt. Blot vil jeg have lov til at korrigere to af Bjergs mange fejl:

1. Min brug af klassekampbegrebet i det indledende afsnit er ikke koblet direkte sammen med tilgængelighedsproblematikken. Der er utallige formidlinger fra de grundlæggende samfundsmodsætninger til et niveau som arkivadgang. Her spiller historisk tradition, det politiske systems karakter, centralisme eller decentralisme i forvaltningen og andet en mere direkte rolle. Men det er vigtigt at forstå, at problemet hemmelighed/offentlighed historisk er sammenknyttet med borgerskabets kamp mod kongemagt og adel, hvor aktindsigt og arkivadgang hørte

til blandt de borgerlige frihedsrettigheder. Det var tydeligst i Frankrig, hvor man i 1794 ligefrem fik en »arkivalsk menneskerettighedserklæring«, men det gjaldt også i Danmark, hvor flere af de nationalliberale ledere og ministre var aktive på dette felt. Hensigten var oplysning og bevidstgørelse om historiske og politiske forhold, for dette var forudsætningen for, at den nationale bevidsthed og demokratiet kunne virkeliggøres. Herom kan man bl.a. læse i Axel Linvalds fine lille oversigt, »Dansk arkivvæsen« fra 1933, som er citeret ovenfor. Spørgsmålet er i virkeligheden ikke løst endnu, det er det, der er pointen.

2. At sætte vandtætte skodder mellem »aktindsigt« og »den forskningsmæssige interesse af mere generel karakter« tjener ikke noget fornuftigt formål. Bjerg har her fået offentlighedslovens bestemmelser i den forkerte hals. Det Bjerg refererer er nemlig ikke loven om offentlighed i forvaltningen, men derimod denne lovs forløber, loven om partsoffentlighed. Han refererer med andre ord som gældende lov en lov, der ikke eksisterer. Offentlighedsloven, der trådte i kraft 1. januar 1971, giver i modsætning til partsoffentlighedsloven alle borgere ret til aktindsigt, også i andre borgeres forhold (§ 1), men med en lang række undtagelsesbestemmelser (§§ 2, 5 og 6). Offentlighedslovens grundprincip er – offentlighed, og den er naturligvis, i modsætning til hvad Bjerg antyder, relevant for historikere, da fortiden ikke begynder 30 år tilbage. § 9 bestemmer, at en minister kan beslutte, at »oplysninger om nærmere angivne dokumenter kan meddeles efter et vist åremål«, og i sin kommentar til loven skriver Niels Eilschou Holm: »Loven er ikke til hinder for at opretholde hidtidig praksis med hensyn til at give udenfrstående tilladelse til at gennemgå en forvaltningsmyndigheds sager i videnskabeligt eller lignende øjemed« (s. 21). Ombudsmanden er åbenbart ikke klar over, hvornår et dokument overgår fra den »administrative fase« til den »historiske fase«! Det er godt, at vi har Bjerg til at belære os herom.¹

Ordet »arkivadgang« eksisterer derimod overhovedet ikke i nogen lov eller i officiel sprogbrug, og selvom princippet på arkivområdet er det modsatte af det, der hersker i offentlighedsloven, nemlig princippet om hemmelighed med dispensationsmuligheder, anvender myndighederne, incl. ombudsmanden, konsekvent ordet »aktindsigt« om historikeres ansøgninger om adgang til arkivalier. I det tilfælde hvor jeg søgte adgang til bestemte personsager fra retsopgøret med en personlig interesse – og den ansøgning var både tidsmæssigt og emnemæssigt adskilt fra min

¹ Offentlighedsloven af 10. juni 1970, der her er refereret, ophæves den 1. januar 1987, og den nye offentlighedslov – lov nr. 572 af 19. december 1985 – træder i kraft. Bortset fra paragrafnummereringen sker der dog ingen ændringer hvad angår det her refererede.

ansøgning om forskning – optrådte jeg ikke som forsker, men som almindelig borger. Det har jeg slået fast med syvtommersøm i bogen. Men dette faktum betød ikke noget for den juridiske behandling i justitsministeriet. Derinde ville Bjergs fine begrebs- og faseopdeling blive betragtet med i bedste fald undren. Jeg kan ikke se andet, end at Bjergs »forskningsmæssige interesse af mere generel karakter« blot er et opstyltet forsøg på at legitimere den privilegerede arkivadgang, som DNH-projektet har været det stærkeste udtryk for.

Og nu til debatten – for også her er Bjerg dårligt orienteret, når han hævder, at en sådan ikke har eksisteret. Bogen har været anmeldt i alle de store fagtidsskrifter her i landet og i svensk og norsk Historisk Tidsskrift. De store dagblade med undtagelse af »Berlingske Tidende« har anmeldt den med pæn spaltepads – selv i »Jyllands-Posten« tog professor Bent Jensen den under velvillig behandling, og den har været debatteret flere gange i radioen. Desuden er den indgået i diskussioner i Radiorådet, på et RUC-symposium om retsopgøret (jvf. bogen *Retsopgøret 40 år efter*) og på almindelige møder i forbindelse med 5. maj 1985.² Målt med den almindelige alen for debat om ret svært tilgængelige emner altså slet ikke så dårligt! Bortset fra de historikere, der har anmeldt den positivt, er det dog rigtigt, at historikerne som »stand« ikke har gjort sig særlig bemærket i debatten. I modsætning til i f.eks. England og USA findes der i Danmark ikke en egentlig pressionsgruppe for større arkivtilgængelighed. Historikernes standsmæssige passivitet er det eneste, der har skuffet, omend ikke overrasket, mig. For den skyldes vel netop den privilegerede adgangs splittelse af (samtids)historikermiljøet.

De anmeldelser og indlæg, der har vist den største indsigt i problemet, og som samtidig har bragt debatten videre, er efter min mening Ole Karup Pedersens i »Information«, Finn Løkkegaards i »Weekendavisen«, Berlingske Aften«, Jens Chr. Manniches i »Historie«, og sidst, men ikke mindst Knut Einar Eriksens store debatanmeldelse i det norske »Historisk Tidsskrift«. Denne solide præsentation og diskussion er ingenlunde

² Noter nr. 80, juni 1984 (Søren Kastholm Hansen); Historisk Tidsskrift (Stockholm) nr. 2, 1985 (Hans Kirchhoff); Arbejderhistorie nr. 24, april 1985 (Harding Sonne), Historie, Jyske samlinger, ny række XV nr. 4, 1985 (Jens Chr. Manniche); Fortid og Nutid bd. XXXI, 4 (Inger Dübeck); Fortid og Nutid bd. XXXII, 3 (Claus Brylids svar til Inger Dübeck); Historisk Tidsskrift (Oslo) nr. 1, 1986 (Knut Einar Eriksen).

Information 19.1.1984 (Ole Karup Pedersen); Aktuelt 8.2.1984 (Viggo Sjøqvist); Kristeligt Dagblad 10.3.1984 (Ole Stender-Petersen); Demokraten Weekend, 23.3.1984 (Jens Engberg); Politiken 24.3.1984 (Leif Larsen); Jyllands-Posten 28.3.1984 (Bent Jensen); Weekendavisen, Berlingske Aften 3.8.1984 (Finn Løkkegaard).

Radioavisens nyhedsmagasin 17. og 24.1. 1984, radiorådsmøde 7.1.1986, bilag På 3698.

Retsopgøret 40 år efter, red. af C. Bryld og S. Weidemann, RUC/Akademisk Forlag 1986 (debat mellem bl.a. Inger Dübeck og Jens Engberg om arkivadgang).

ukritisk over for min bog, men i modsætning til Bjergs er den både indsigtfuld og konstruktiv.

I det følgende skal jeg kort tematisere de væsentligste punkter i disse og lignende artikler. Diskussionen kan stilles op som følger:

- tilgængelighedsfristerne generelt
- kriterierne for arkivadgang. Faste eller skønsmæssige, ligebehandling eller særbehandling?
- allerede åbnede arkivers tilgængelighed for forskerne
- det institutionelle aspekt, arkivreformer
- historikernes rolle i forhold til offentligheden og i den demokratiske debat.

Næsten alle, der har ytret sig, mener, at tilgængelighedsfristerne på hhv. 50, 80 og 100 år er alt for høje. Bjerg glemmer eller foregiver at glemme, at klausuleringen af den type materiale, jeg søgte om indsigt i, er mindst 80 år, hvis der ikke gives dispensation – for 80 års grænsen kan forlænges efter respektive myndigheds skøn. Disse tidsfrister – stadfæstet i rigsarkivarens cirkulære af 30. september 1968 efter de enkelte ministeriers godkendelse – ønskes radikalt nedsat. De fleste, der ytrer sig præcist herom, foreslår 50 års grænsen nedsat til 20-30 år, hvilket ville svare til proceduren i de lande, »vi plejer af sammenligne os med«. Det er kort sagt den grænse stort set alle NATO-lande opererer med, og som EF officielt indførte fra 1. januar 1983. Analogt hermed burde 80 og 100 års grænserne halveres, til hhv. 40 og 50 år. Det norske s.k. nedgraderingsudvalg, der var regeringsudpeget, gik i 1980 ind for frister på hhv. 6 år og 20 år, men med enkelte undtagelser for specielt sensitive sagsområder. I USA er det kun et par procent af de statslige dokumenter, der ikke er frit tilgængelige efter 30 års forløb. Langt de fleste bliver deklassificeret lang tid før (Eriksen, s. 46 og 49). USAs liberale holdning på området, som nok er blevet svækket, men ikke afgørende ændret under Reagan-administrationen, må i første række forklares med de historiske traditioner uden enevælde o.s.v. og med et politisk system, hvor magtdeling fortsat er et gældende princip (Eriksen, s. 50). På trods af stærk klassesdeling i det amerikanske samfund har fraværet af førborgerlige træk altså på nogle områder sikret en klarere realisering af de oprindelige demokratiske idealer.

I modsætning til hvad der ofte hævdes fra status quo-siden, er der ingen, der i debattens løb har foreslået, at der ikke skal være tidsfrister, og heller ingen, med undtagelse af journalist Leif Larsen (»Politiken«, 24. marts 1984 og »Land og Folk«, 9. april 1986), går ind for, at der ikke skal ske en eller anden form for evaluering af ansøgninger om indsigt i materiale, hvor tidsfristen ikke er udløbet. Man kan ikke overføre

offentlighedslovens principper om aktindsigt til dette område, simpelt hen fordi hovedparten af det materiale, der vil blive historisk væsentligt, allerede i offentlighedsloven udtrykkeligt er undtaget fra aktindsigt. For at undgå et totalt vilkårligt skøn i tildelingen af arkivadgang må der derfor herske en tidsfrist, og skal der dispenseres fra denne, må der yderst vægtige grunde til. En alternativ mulighed er selvfølgelig, at man bevarer de nuværende tilgængelighedsfrister, men fjerner den konkrete bedømmelse af dispensationsansøgninger fra administrationen (incl. rigsarkivaren) og henlægger den til en slags fagkyndige udvalg eller forskningsudvalg, som man kender det fra universiteterne og forskningsrådene. I disse kunne sidde arkivarer og evt. en på området særligt sagkyndig fra læreanstalterne eller forskningsinstitutionerne, udpeget af et dertil indrettet nævn. På denne måde kunne både arkivaliernes karakter og ansøgningens seriøsitet indgå i bedømmelsesgrundlaget, og mistanken om diskriminering af politiske eller andre uvedkommende grunde ville forsvinde. Mit forslag om at give Rigsarkivet og landsarkiverne større autonomi, således at de ikke behøvede at tage slet så store hensyn til den politiske magt og administration i hvert fald i tilgængelighedsspørgsmålet, bedømmes positivt af Eriksen (s. 46) og ligger implicit i den kritik af både Rigsarkivet og DNH-projektet, der kommer frem i de fleste af indlæggene.

Halverer man de nuværende tilgængelighedsfrister, er det klart, som også Bjerg er inde på, at der er en risiko for, at det kan skade selve arkivdannelsen. Der hvor man faktisk har ændret fristerne, har det dog tilsyneladende ikke fået denne effekt (*Historie og offentlighed*, s. 47). Det er bl.a. et spørgsmål om en vis mentalitetsændring hos politikere og embedsmænd, og selvom embedsmandsånden er træg, kan den dog nok ændres en smule gennem tiden. Der har faktisk været en tendens henimod større offentlighed både i erhvervslivet og i den offentlige administration siden slutningen af 1960'erne, og det er ikke utænkeligt, at både politikere og embedsmænd vil kunne tilpasse sig en vis offentlig indsigt på ellers »sensitive« områder efter en kortere periode end den nuværende. Endelig må det vel også nævnes, at arkivdannelsen modvirkes ved, at politikere og administratorer ofte tager aktstykker med sig, når de trækker sig tilbage, fordi de ved, at det ellers vil blive vanskeligt at få indsigt i dem! Er der noget, der skader den »klassiske« arkivdannelse (politiske beslutninger m.v.), er det nok snarere udviklingen af den moderne kommunikationsteknologi lige fra telefonen til flyvemaskinerne og computerne. Skriftligheden er ikke længere så væsentlig som i de go'e gamle dage. Det kan Bjerg og jeg nok blive enige om at beklage, men vi kan næppe gøre meget ved det.

Under alle omstændigheder må materiale om statens sikkerhed og militære forhold stadig beskyttes mod misbrug, og privatlivets fred henhører også under de områder, der bør klausuleres mod offentlig indsigt i en vis periode – 40 og 50 år ville som nævnt nok være rimeligt. Respekten for privatlivets fred, som jeg har dokumenteret ofte bliver brudt med det nuværende system, når det gælder historiens outsiders, argumenterer jeg gentagne gange positivt for i min bog, men også det har Bjerg valgt at overse. Formuleringen »beskyttelse af privatlivets fred« tjener iøvrigt ofte som dække over andre motiver til hemmeligholdelse, og da f.eks. det politiske hverv principielt er et offentligt hverv, bliver argumentet om personbeskyttelse her let til det rene hykleri. Det er ikke svært i arkivalierne at udskille helt private forhold fra dem, der er udøvet i offentlig tjeneste. Her kunne Bjerg have lært sig en mere demokratisk tankegang af sin kollega, arkivar Niels Petersen, der i sin kritik af Inger Dübecks bog *Dansk arkivet* skriver: »Det er den historiske videnskabs rolle i demokratiske samfund kritisk at efterprøve og rokke ved alle etablerede forklaringer om fortiden, herunder også »eftermæler«. Den historiske videnskab kan ikke respektere kravet »de mortuis nil nisi bene«. Det demokratiske samfund har ikke noget eksistentielt behov for at legitimere sig ved hjælp af historien, men det har et eksistentielt behov for at hindre, at nogensomhelst opfattelse af fortiden får en sådan autoritet, at den ikke kan anfægtes og omvurderes. Derfor bør arkivalier principielt være tilgængelige for alle, som har brug for dem.«³

Mine synspunkter vedr. tilgængelighed og dette spørgsmåls sammenhæng med en demokratisk fungerende offentlighed (eller ej) falder i det store hele sammen med Niels Petersens. Også han gør opmærksom på, at statsmagten gennem hemmeligholdelse ikke primært vil beskytte sig mod strafbar brug af arkivalierne, men mod politisk uønsket brug af dem. At denne mulighed end ikke foresvæver H. C. Bjerg er meget sigende for hans hele indstilling. Men historieforskning og embedsmandsånd er et dårligt makkerpar, i hvert fald når ånden er så konservativ som den er hos Bjerg.

Knut Einar Eriksen gør opmærksom på, at både korte tilgængelighedsfrister og lighed i arkivadgangen kan blive umulige at gennemføre overfor myndighederne, og at nogle forskere i så fald vil foretrække opretholdelsen af det privilegerede adgangssystem, hvor ikke kun forskningsprojektet, men også forskeren bliver vurderet, med fare for politisk diskriminering m.v. For at løse denne knude går han ind for at kombinere korte generelle tidsfrister (f.eks. 20 år) med »modificeret ligebehandling«,

³ Arkiv, 9. bd. nr. 1, 1982, s. 40.

således som det blev foreslået af det norske nedgraderingsudvalg. Men en begrænset favorisering af »seniorforskere« kan efter hans mening kun accepteres, hvis udvælgelseskriterierne går på fastlagte faglige kvalifikationer, og bedømmelsesproceduren er åben. Endvidere må arkiver, som er blevet åbnet for en forsker, hurtigt efter gøres tilgængelige for andre forskere. »Muligheden for faglig kontroll og debat må ikke bli avskåret. På et slikt grunnleggende etisk og faglig prinsipp kan ikke forskermiljøet fire« (s. 48).

Det er det sidstnævnte princip danske historikere nu har firet på i 25 år, siden det privilegerede adgangssystem blev knæsat af regeringen og accepteret af Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie med den kongelig resolution af 19. juni 1961. At denne model var politisk initieret er også bekræftet utvetydigt af Jørgen Hæstrup overfor mig, ja Hæstrup mener faktisk, at jeg underdriver det politiske element omkring oprettelsen af DNH. – Den manglende faglige kontrol og dermed manglende diskussion kritiserer også Løkkegaard kraftigt. Og det er vel også først herigennem, at arkivadgangssystemet antager egentlig udemokratisk karakter: fordi det leverer redskaberne til en politisk regulering af historieforskningen. »Det er ikke helt som i Østeuropa. Her bestiller man resultaterne på forhånd. Her i landet bestiller vi forskerne«, udtaler cand.mag. Morten Thing den 17. juli 1986 til »Information«, og selvom det er en polemisk tilspidsning, rummer udsagnet en kerne af sandhed. At »forskerbestilling« har ført til »bestillingsarbejde« tror jeg ikke på ud fra mit kendskab til de fleste af de personer, man hidtil har »bestilt«, men det alvorlige ud fra et demokratisk og ud fra et forskningssynspunkt er, at muligheden i det hele taget er til stede. Det kan ingen være tjent med, heller ikke dem, der er så heldige at få lov til at arbejde med arkivalierne.

En bieffekt af hele systemet er naturligvis, at det bliver yderst vanskeligt i det hele taget at bedrive mere systematisk forskning i dansk samtidshistorie, hvad enten det drejer sig om indenrigspolitik eller udenrigspolitik. Kan det være meningen, at den historiske fremstilling af tiden 1940-86 skal overlades til Paul Hammerich og Malin Lindgren?

Og hermed er vi tilbage ved de professionelle historikers rolle, som både Karup Pedersen, Manniche og K. E. Eriksen tager op. Da den tilmålte plads for længst er opbrugt, vil jeg overlade til hver enkelt læser at drage sine egne slutninger herom. Lad mig blot få lov at genbruge Jens Chr. Manniches afsluttende sætning fra hans anmeldelse af min bog i »Historie«, s. 738: »Er historikerne virkelig godt tilfredse med de stramme danske regler – eller har de opgivet ævred over for et trægt og konservativt statsapparat (og arkivvæsen)«?